

# Handreiking cultuurhistorie in en rond waterkeringen

van verkenning tot realisatie in het nHWBP

Auteur: drs. E. Heunks



**Adviesdocument EH-032013**

**Datum:** december 2013

**Opdrachtgever:** Programmabureau nieuw Hoogwaterbeschermingsprogramma (nHWBP)

**Eckhart Heunks** | Landschapsarcheoloog



Kievidwarsstraat 26  
3514 VE, Utrecht

E-mail: [eckhart.heunks@planet.nl](mailto:eckhart.heunks@planet.nl)  
Tel. 06-15967867 / 030-2730515

## Inhoud

1	Inleiding.....	3
1.1	Kader.....	3
1.2	Definiëring begrip ‘cultuurhistorie’ .....	3
1.3	Leeswijzer .....	4
1.4	Verder lezen?.....	4
2	Archeologie in het planproces .....	5
2.1	Onderzoekstappen en besluitmomenten algemeen .....	5
2.2	Verkenningfase .....	6
2.3	Planuitwerkingsfase.....	7
2.4	Realisatiefase.....	8
3	Cultuurhistorie in het planproces .....	10
3.1	Risico’s beheersen en kansen pakken .....	10
3.2	Onderzoekstappen en besluitmomenten algemeen .....	11
3.3	Verkenningfase .....	12
3.4	Planuitwerkingsfase.....	13
3.5	Realisatiefase.....	14
	Bijlage 1 Beleid, wet- en regelgeving .....	15
1.1	Archeologie.....	15
1.2	Overige cultuurhistorie (bouwhistorie, historische geografie, overig).....	16
	Bijlage 2 Aandachtspunten ten behoeve van een gerichte uitvraag (archeologie) .....	18

# 1 Inleiding

## 1.1 Kader

Het Programmabureau van het nieuw Hoogwater beschermingsprogramma (nHWBP) bereidt het jaarlijkse dijkversterkingsprogramma voor, faciliteert de besluitvorming over de programmering en prioritering, en draagt zorg voor uitvoering van het vastgestelde programma. Vanuit die rol stelt het Programmabureau handreikingen op waarmee keringbeheerders zo goed mogelijk een dijkversterkingsproject kunnen opstarten en inrichten. In de handreiking Verkenning wordt een overzicht gegeven van noodzakelijke onderzoeken, met in § 5.4 daarvan een korte toelichting op de aspecten 'archeologie en cultuurhistorie'.

In deze handreiking 'cultuurhistorie' wordt dieper ingegaan op deze aspecten. Het is een nadere toelichting op het gehele onderzoeks- en besluitvormingsproces waarbij de verschillende processtappen worden gekoppeld aan de verschillende fasen van een project. Een helder beeld van het hele proces helpt tijdig risico's te onderkennen en maatregelen te definiëren om deze risico's te beheersen. Mede op basis van ervaringen opgedaan bij de projecten van Ruimte voor Rivieren beoogt deze bijlage een basis te bieden voor een effectieve en doelgerichte aanpak, waarbij een optimale risicobeheersing de sturende factor is in te nemen beslissingen.

## 1.2 Definiëring begrip 'cultuurhistorie'

Vaak wordt uitgegaan van de aspecten 'cultuurhistorie én archeologie'. Dit is eigenlijk niet juist want zoals het thans binnen het cultuurhistorisch werkveld is afgesproken maakt de archeologie integraal deel uit van de cultuurhistorie. Zo staat bijvoorbeeld in het convenant tussen de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en Rijkswaterstaat de term cultuurhistorie als volgt gedefinieerd:

*Cultuurhistorie heeft betrekking op onze erfenis van het verleden en wordt bestudeerd door (1) de archeologie, (2) de architectuurgeschiedenis, historische bouwkunde, bouw- en tuin historie en de stedenbouwkunde, en (3) de historische geografie. Deze drie disciplines bestuderen respectievelijk (1) in de bodem bewaarde sporen en resten van menselijke aanwezigheid vanaf het allereerste begin (ca. 300.000 jaar geleden), (2) historische (ensembles van) gebouwen, tuinen, parken en stedenbouwkundige structuren, (3) (ensembles van) landschappelijke elementen, gebieden en ruimtelijke patronen waarin de historische wisselwerking tussen mens en maatschappij enerzijds en de fysieke omgeving anderzijds tot uitdrukking komt.*

Toch is in de workshops voorafgaand aan de totstandkoming van de handreiking Verkenning het onderscheid tussen archeologie enerzijds en 'overige cultuurhistorie' anderzijds benadrukt. Terwijl het archeologisch onderzoeks- en besluitvormingsproces al volwaardig is ingebed in het planproces van waterschappers en andere initiatiefnemers, blijkt dat de omgang met de overige cultuurhistorie nog deels onbekend of op zijn minst onduidelijk terrein is. Rekening houdend met een veranderende wet- en regelgeving, maar ook met het oog op een optimale risicobeheersing van het planproces, is dit niet wenselijk. Juist vanuit de overige cultuurhistorische aspecten zijn bij dijkverbeteringsprojecten, vaak in cultuurhistorisch waardevolle gebieden, grote risico's te verwachten. Daarnaast zijn de gemeenten veel nadrukkelijker dan voorheen verantwoordelijk voor hun cultuurhistorisch erfgoed (onder andere geïnitieerd door het Besluit ruimtelijke ordening 2012), met onder andere een juridische uitwerking in het bestemmingsplan (zie bijlage 1).

De omgang met archeologie heeft van de te onderscheiden cultuurhistorische deeldisciplines een lange beleidsontwikkeling doorgemaakt en is het meest geformaliseerd. Dit vertaalt zich in een duidelijk, aan kwaliteitsnormen en protocollen gebonden onderzoekproces, en een op verschillende overhedenniveaus uitgekristalliseerd archeologiebeleid. Tevens kent de archeologie een breed werkveld van beleidsmakers, initiatiefnemers en uitvoerenden, dat goed ingespeeld is op dit onderzoeks- en besluitvormingsproces.

Voor de andere cultuurhistorische aspecten is dit anders. Met uitzondering van gebouwde monumenten, monumentale bomen, historische stads- en dorpsgezichten en andere specifieke structuren en objecten, is de omgang met overige cultuurhistorie veel minder stringent vastgelegd in wet- en regelgeving. Ook zijn er weinig eisen gesteld aan de kwaliteit van cultuurhistorisch onderzoek. Dit biedt binnen een project ruimte voor een wat vrijere en creatieve omgang met cultuurhistorie, waarbij cultuurhistorische kenmerken kunnen worden benut voor een sterk ontwerp (kansenbenadering). Tegelijk kan de vrijblijvendheid een valkuil zijn en worden de cultuurhistorische kwaliteiten niet of te laat in het planproces opgepakt, in sommige gevallen pas na bezwaarschriften en weerstand vanuit de omgeving!

Met het oog op een optimale risicobeheersing en kansbenadering van het geheel van cultuurhistorische aspecten binnen een planproces wordt in deze bijlage in principe uitgegaan van de term cultuurhistorie, met per deelaspect specifieke accenten.

### **1.3 Leeswijzer**

In hoofdstuk 2 en 3 worden respectievelijk het archeologisch en het cultuurhistorisch onderzoeks- en besluitvormingsproces gekoppeld aan de verschillende projectfasen: de verkenningsfase, de planuitwerkingsfase en de realisatiefase. Per projectfase worden de noodzakelijke beheersmaatregelen uiteengezet die moeten leiden tot een optimale risicobeheersing, een efficiënte procesgang en benutting van kansen. Met hetzelfde doel worden daarnaast per fase specifieke aandachtspunten gegeven die uit de praktijk van onder andere de RvR-projecten voortkomen.

Bijlage 1 vormt een naslagdocument waarin nader wordt ingegaan op wet- en regelgeving ten aanzien van het cultuurhistorisch beleid op de verschillende overhedenniveaus. De bijlage moet op hoofdlijnen duidelijk maken hoe de omgang met cultuurhistorie wettelijk en beleidsmatig is geregeld is. Dit vormt immers de basis voor het noodzakelijke cultuurhistorisch onderzoek.

Als aanzet tot een optimale risicobeheersing worden in bijlage 2 nog enkele tips en aandachtspunten gegeven met betrekking tot een gerichte uitvraag. Deze heeft met name betrekking op het archeologisch onderzoekstraject.

### **1.4 Verder lezen?**

Handreiking archeologie, cultuurhistorie en aardkundige waarden voor waterbeheerders:  
<http://handreikingarcheologie.sikb.nl/>

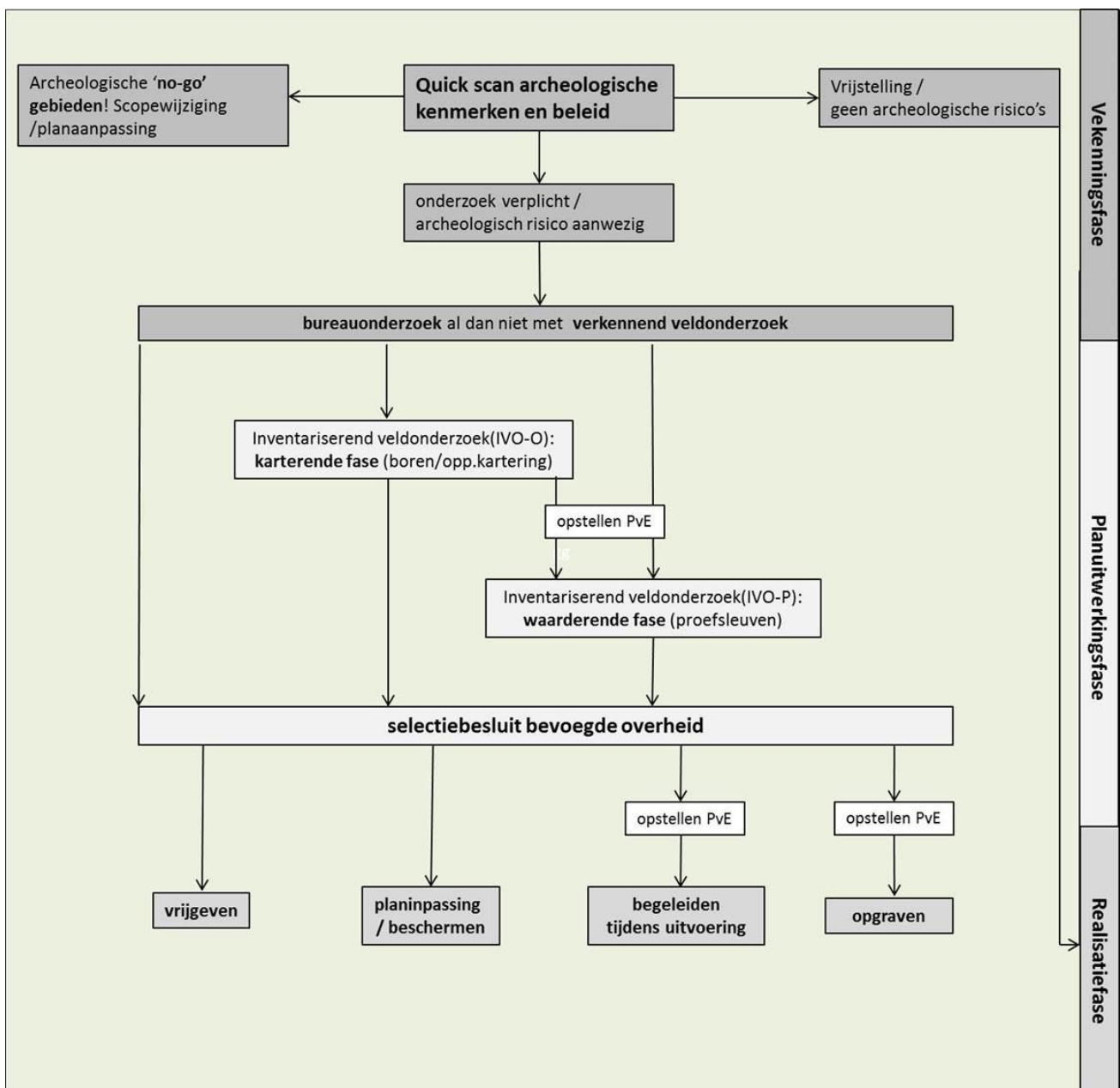
Een toekomst voor dijken. Handreiking voor de omgang met dijken als cultureel erfgoed. RCE-uitgave, najaar 2013.

Peilwaarden. Omgaan met erfgoed in actuele wateropgaven. Projectbureau Belvedere-Unie van Waterschappen, 2010

## 2 Archeologie in het planproces

### 2.1 Onderzoekstappen en besluitmomenten algemeen

De archeologische zorgplicht is geregeld via het archeologisch onderzoeks- en besluitvormingstraject, waarvan de inhoudelijke eisen zijn vastgelegd in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA, vigerende versie). Het proces is er op gericht een steeds nauwkeuriger inzicht te geven in de eventuele aanwezigheid en aard van archeologische resten in een plangebied. Figuur 2.1 geeft een samenvattend overzicht van het complete onderzoekstraject. Belangrijk is op te merken dat niet altijd alle stappen hoeven te worden doorlopen. Ook kunnen stappen gecombineerd worden uitgevoerd.



**Figuur 2.1.** Archeologisch onderzoeks- en besluitvormingstraject conform de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie. De figuur geeft een totaalbeeld: niet alle stappen hoeven in elk project te worden doorlopen.

## 2.2 Verkenningsfase

In de verkenning staan het nader vaststellen van het veiligheidsprobleem en de keuze voor het voorkeursalternatief centraal. Vanuit archeologische overwegingen is het in deze fase van belang inzichtelijk te krijgen of er zwaarwegende argumenten zijn die van invloed kunnen zijn op de vaststelling van het voorkeursalternatief. De aanwezigheid van een wettelijk beschermd archeologisch monument kan een dergelijk zwaarwegend argument zijn, alsook een hoge dichtheid aan bekende archeologische resten. Zonder nu meteen te spreken van een volwaardige bureaustudie (conform KNA) kan een quick-scan met raadpleging van makkelijk beschikbare gemeentelijke archeologische waarden- en verwachtingskaarten een goed beeld geven van de archeologische situatie. Deze kaarten maken inzichtelijk of en zo ja waar mogelijke 'no-go' gebieden liggen, en wat dit betekent voor het voorkeursalternatief. Vrijwel iedere gemeente in Nederland beschikt intussen over een archeologische beleidskaart, daarnaast zijn er thematische kaarten zoals de archeologische risicokaart voor de uiterwaarden van Rijn en Maas opgesteld door de RCE en RWS (in april 2014 gereed).

Bij veel projecten kan de verkenningsfase al de projectfase zijn waarin een volwaardige cultuurhistorische bureaustudie wordt uitgevoerd. Met name voor kleine projecten en projecten met een beperkte scope-reikwijdte kan een gedetailleerd en volledig overzicht van de archeologische situatie alleen maar voordelen hebben. Uit risico-evaluaties blijkt steeds weer dat hoe eerder archeologische waarden en verwachtingen in beeld zijn hoe beter beheersbaar het aspect archeologie door het planproces kan worden geleid.

### Gewenste producten/acties t.b.v. risicobeheersing

- **Quickscan archeologie** (al dan niet als onderdeel van een cultuurhistorische quickscan): analyse geldende wet- en regelgeving, globale inventarisatie van bekende en verwachte archeologische waarden en noodzaak tot archeologisch onderzoek;
- **Inventariserend archeologisch bureauonderzoek** (eventueel met verkennend veldonderzoek): vaststellen van aanwezige en te verwachten archeologische waarden. De rapportage dient een voldoende gedetailleerd inzicht te geven van binnen het plangebied voorkomende archeologische waarden en verwachtingen. Rapportage dient als basis voor genuanceerde afweging ten aanzien van het VKA.
- Indien van toepassing: **bijdrage aan de m.e.r**
- **Beoordeling resultaten bureaustudie door Bevoegd Gezag** (niet noodzakelijk wel wenselijk)
- **Archeologie opnemen in risicoregister**. Identificeren van mogelijke archeologische planrisico's en mogelijke beheersmaatregelen;
- **Archeologie opnemen in kostenraming**. Raming van kosten voor het gehele KNA-traject (van bureauonderzoek tot mogelijke opgravingen en/of beschermingsmaatregelen);
- **Archeologisch onderzoekstraject opnemen in planning**

### Overige aandachtspunten t.b.v. een efficiënt onderzoeks- en besluitvormingsproces:

- **Tijdig beeld van acterende Bevoegde Gezagen en tijdig betrekken van deze BG-en:** bij de meeste projecten zijn meerdere overheden betrokken en zijn deze op basis van verschillende vergunningverleningen bevoegd ten aanzien van de omgang met archeologisch resten (bijvoorbeeld: omgevingsvergunning: gemeente versus ontgrondingsvergunning: provincie). Het tijdig in beeld hebben van bevoegdheden en het tijdig betrekken van deze BG-en draagt bij aan een versoepeling van het onderzoeks- en besluitvormingsproces.

- **Tijdige opstart van het archeologisch onderzoeksproces:** houd rekening met een mogelijk lange doorlooptijd van archeologisch onderzoek. Een tijdig beeld van de archeologische risico's in de ontwerpfase geeft ruimte archeologisch waardevolle zones in te passen.
- **Integrale cultuurhistorische bureaustudie:** bij veel ruimtelijke ontwikkelingen is een brede cultuurhistorische analyse wenselijk. In die gevallen is het raadzaam de archeologische en cultuurhistorische bureaustudie integraal te laten uitvoeren. Een degelijke cultuurhistorische analyse kan namelijk nieuwe informatie opleveren die van betekenis kan zijn in het kader van een zorgvuldige omgang met (te verwachten) archeologische waarden. Uitwisseling van onderzoeksresultaten, of nog beter, het samen optrekken van het archeologisch en het cultuurhistorisch onderzoek, bevordert de kwaliteit van de verschillende onderzoekdisciplines.

### 2.3 Planuitwerkingsfase

Op basis van het stelsel van vergunningverlening dient voorafgaand aan de feitelijke realisatie van een ruimtelijk project, een zorgvuldige omgang met het archeologische erfgoed te worden gewaarborgd. De initiatiefnemer zal middels onderzoek de aan- of afwezigheid van archeologische resten in het plangebied moeten aantonen en deze, indien aanwezig en bedreigd door geplande ontwikkelingen, waar mogelijk *in situ* (beschermen middels planinpassing) en anders *ex situ* (opgraven) dienen te behouden. In de planuitwerkingsfase dient het archeologisch vooronderzoek (bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek) geheel te zijn doorlopen.

#### Gewenste producten/acties t.b.v. risicobeheersing

- **Inventariserend karterend veldonderzoek (IVO-O boren of IVO-P proefsleuven).** Vaststellen van aan- of afwezigheid van archeologische resten in te verstoren zones/lagen en vaststellen van de kwaliteit daarvan. Rapportage dient een gedetailleerd beeld te geven van de omvang en kwaliteit van de binnen het te verstoren gebied voorkomende en te verwachten archeologische resten. Bij karteren door middel van proefsleuven is een Programma van Eisen noodzakelijk.
- **Inventariserend waarderend veldonderzoek (IVO-P: proefsleuven) op basis van een door BG goedgekeurd Programma van Eisen (PvE).** Proefsleuven worden ingezet om tijdens de karterende fase vastgestelde archeologische resten nader te waarderen. Op basis van de rapportage van het IVO-P dient door het Bevoegd Gezag een besluit te kunnen worden genomen ten aanzien van de eindbestemming van vastgestelde archeologische waarden (1: behoud *in situ* = beschermen door middel van planaan/-inpassing, 2: behoud *ex situ* = opgraven / begeleiden tijdens uitvoering, 3: vrijgeven).
- **Selectiebesluit karterende fase /waarderende fase** door Bevoegd Gezag (rijk, provincie en/of gemeente: afhankelijk van noodzakelijke vergunningen en type project). Met de afronding van het vooronderzoek moet duidelijk zijn welke gebieden archeologisch kunnen worden vrijgegeven, welke oppervlakken eventueel dienen te worden opgegraven (behoud *ex situ*), beschermd (behoud *in situ*) of waar mogelijk nog archeologische begeleiding tijdens de uitvoering dient plaats te vinden. Het selectiebesluit, dat gebaseerd is op een selectieadvies, dient bij voorkeur te worden voorzien van een heldere ruimtelijke (kaart)weergave van genomen beslissingen.
- **Risicoregister actualiseren op het aspect archeologie.** Identificeren van mogelijke archeologische planrisico's en mogelijke beheersmaatregelen.

- **Kostenraming actualiseren op het aspect archeologie.** Raming van kosten voor het gehele KNA-traject (van bureauonderzoek tot mogelijke opgravingen en/of beschermingsmaatregelen), inclusief kosten voor bescherming en conservering.
- **Planning actualiseren op het aspect archeologie.**

**Overige aandachtspunten t.b.v. efficiënt onderzoeks- en besluitvormingsproces:**

- **Heldere, gerichte uitvraag:** archeologisch onderzoek wordt uitgevoerd door een gekwalificeerd bedrijf op basis van een gerichte offerte-aanvraag. Bij voorkeur wordt de uitvraag mede opgesteld op basis van overleg met de betreffende bevoegde gezagen. In bijlage 1 wordt uitgebreid ingegaan op het stellen van een heldere en gerichte uitvraag.
- **Aansturing van het onderzoeks- en besluitvormingsproces:** na opstart van het archeologisch onderzoekstraject is een actieve betrokkenheid van het projectteam wenselijk om het aspect archeologie op een efficiënte wijze door het planproces te loodsen. Het primaire doelstellingen daarbij zijn een tijdige vergunningverlening en beheersing van de binnen het project gestelde begroting voor archeologisch onderzoek. Per onderzoekstap dienen nut en noodzaak van een volgende stap kritisch te worden beoordeeld. In bijlage 2 wordt nader ingegaan op het beoordelen van onderzoeksresultaten.
- **Planaanpassing en –inpassing.** Blijf in alle fasen van onderzoek alert op een mogelijke planaanpassing en –inpassing als mogelijk alternatief voor oplopende onderzoekskosten.
- **Tijdig en regulier contact met het Bevoegd Gezag:** het onderzoeksresultaat en daaruit voortkomend advies wordt beoordeeld door het Bevoegd Gezag (gemeente en/of provincie en/of rijk). In overleg tussen Bevoegd Gezag en de initiatiefnemer wordt de volgende stap in het onderzoeksproces bepaald. Er is dus regelmatig contact tussen het projectteam en het Bevoegd Gezag gedurende het archeologisch onderzoekstraject.

## 2.4 Realisatiefase

Bij aanvang van de realisatiefase dient al het archeologisch vooronderzoek (in principe) te zijn afgerond en dient een definitief besluit door het Bevoegd Gezag te zijn genomen over de omgang met vastgestelde en bedreigde archeologische waarden. De praktijk leert dat onderdelen van inventariserend veldonderzoek soms niet tijdig kunnen worden uitgevoerd, bijvoorbeeld in verband met niet verworven gronden of late aanpassingen in het eindontwerp.. Dat hoeft geen probleem te zijn mits het nog uit te voeren onderzoek goed wordt opgenomen in de planning en logistiek van de realisatie. Wel kan het een probleem worden indien vervolgens uit waarderend onderzoek blijkt dat sprake is van een bijzondere archeologische locatie die bij voorkeur *in situ* behouden moet blijven of alleen met zeer hoge kosten kan worden opgegraven. Tijdige uitvoering van het waarderend onderzoek in de planuitwerkingsfase heeft daarom de voorkeur.

**Gewenste producten/acties t.b.v. risicobeheersing**

- **Definitieve Opgraving (DO)** op basis van een door het BG goedgekeurd Programma van Eisen.
- **Archeologische begeleiding** van graafwerk op basis van een door BG goedgekeurd Programma van Eisen.
- **Planinpassing: het nemen van beschermende maatregelen** in geval van behoud van archeologische waarden *in situ*. De binnen een plangebied vastgestelde archeologische waarden



die niet worden bedreigd door geplande ingrepen, worden niet verder onderzocht. Zaak is wel dat deze waarden tijdens de uitvoering van het werk niet per ongeluk worden verstoord. Dit kan worden ondervangen door het verplicht stellen van beschermende maatregelen in de vergunningverlening. Bijvoorbeeld door het markeren van archeologische zones waarbinnen niet met zwaar materiaal mag worden gereden. Het is aan het Bevoegd Gezag dergelijke voorwaarden vast te leggen. De initiatiefnemer dient in dergelijke gevallen de aannemer tijdig te informeren.

- **Risicoregister actualiseren op het aspect archeologie.** Identificeren van mogelijke archeologische planrisico's en mogelijke beheersmaatregelen.
- **Kostenraming actualiseren op het aspect archeologie.** Raming van kosten voor het gehele KNA-traject (van bureauonderzoek tot mogelijke opgravingen, begeleidingen en/of beschermingsmaatregelen), inclusief kosten voor bescherming en conservering.
- **Planning actualiseren op het aspect archeologie.**

#### **Overige aandachtspunten t.b.v. efficiënt onderzoeks- en besluitvormingsproces:**

- **Archeologische begeleiding tijdens uitvoering.** De archeologische begeleiding van het graafwerk voor de realisatie kan vanzelfsprekend pas plaatsvinden als het werk wordt gestart. In een Programma van Eisen worden zowel de inhoudelijke als logistieke aspecten van het werk uiteengezet. Meer dan andere fasen van de archeologische monumentenzorg vraagt de archeologische begeleiding om een goede communicatie tussen de uitvoerder, het projectteam en de uitvoerende aannemer. Een flexibele houding van de verschillende partijen is nodig om elkaars werk niet te frustreren.
- **Opgravingen.** Hoewel het de voorkeur verdient archeologische opgravingen voor de werkelijke uitvoeringsfase afgerond te hebben, kan worden besloten deze pas te onderzoeken tijdens de realisatiefase. Duidelijk is immers dat deze nader onderzocht dienen te worden en bekend is doorgaans ook om welk oppervlak het specifiek gaat (vastgelegd in een Programma van Eisen). Ook hierbij is het van belang dat de opgraving(en) goed opgenomen is in de planning en logistiek van de uitvoerder.
- **Toevalsvondsten.** Het is niet uit te sluiten dat ondanks zorgvuldig vooronderzoek tijdens de uitvoering door de uitvoerder en/of derden onverwachte archeologische vondsten worden aangetroffen. Er is sprake van een toevalsvondst indien deze wordt gedaan in zones die formeel zijn vrijgegeven door het Bevoegd Gezag op basis van het vooronderzoek. Dit dient onderdeel uit te maken van het selectiebesluit. In geval van werkelijke toevalsvondsten (vondsten in vrijgegeven zones) zijn de kosten voor berging, documentatie en conservering van aangetroffen vondsten niet voor rekening van de initiatiefnemer. In de praktijk worden bij bijzondere vondsten de benodigde financiën vaak van gezamenlijke overheden verkregen. Indien tijdens het werk een archeologische vondst wordt aangetroffen dient deze, conform art. 53 van de Monumentenwet 1988, gemeld te worden bij de bevoegde instantie, veelal de gemeente.

## 3 Cultuurhistorie in het planproces

### 3.1 Risico's beheersen en kansen pakken

Anders dan voor archeologie is de omgang met de overige cultuurhistorische aspecten, minder stringent aan wet- en regelgeving gekoppeld (zie ook bijlage 1; beleid, wet- en regelgeving). Uitzondering vormen de wettelijke beschermde gebouwde monumenten, beschermde stads- en dorpsgezichten, monumentale bomen en enkele andere specifieke structuren en objecten. Met name de omgang met historisch geografische structuren, lijnen en objecten is maar incidenteel vastgelegd, zoals bijvoorbeeld in het kader van de bescherming van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

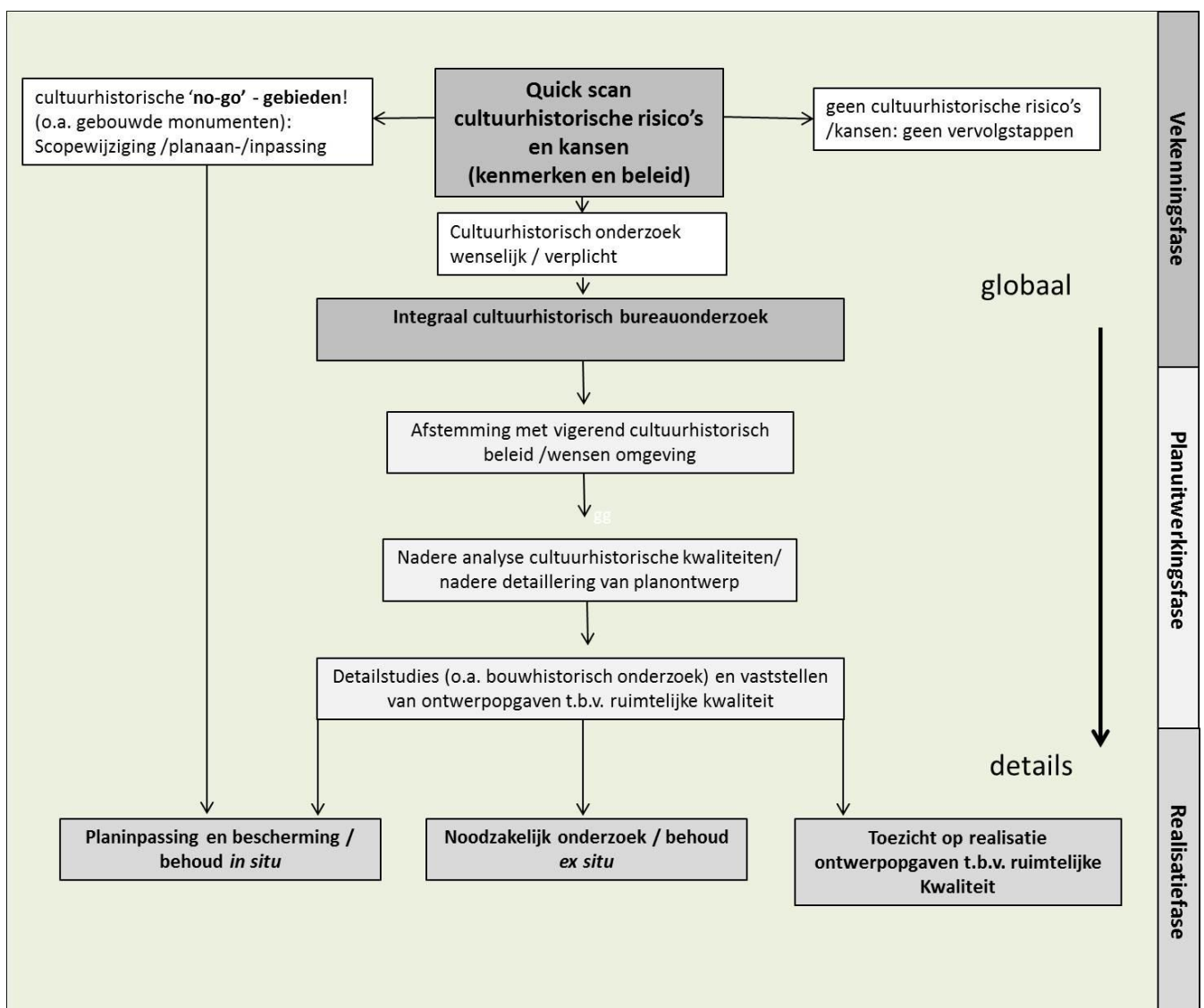
Behalve omdat het 'moet' (vanwege te behalen vergunningen) is er een tweede, mogelijk urgentere, reden om cultuurhistorie in een vroege fase van een project mee te nemen. Op veel plaatsen en met name langs dijken leeft de zichtbare cultuurhistorie bij de mensen in de omgeving. Denk daarbij aan de historische beleving die een kromming in de dijk oproept, het wiel met haar besloten bosschages, historische dijkhuisjes en oude waterstaatkundige objecten. Kortom: het geheel van objecten en structuren dat het landschap een zichtbare tijdsdiepte geeft, en dat emoties oproept bij vernietiging daarvan. Juist bij beladen dijkprojecten kunnen cultuurhistorische kwaliteiten een kritische rol gaan spelen en door de omgeving (of externe deskundigen) als hét argument gebruikt worden tegen een voorgestelde planontwikkeling. Op basis van een tijdige en goede cultuurhistorische analyse kunnen de risico's en kansen van de cultuurhistorische kenmerken geïdentificeerd worden. En kunnen de cultuurhistorische uitgangspunten worden benoemd voor een verantwoord ontwerp. Het is in het belang van een project om tijdig de cultuurhistorische kenmerken en kwaliteiten in beeld te hebben, voordat de omgeving daar mee komt! Niet alleen om lastige vragen te kunnen pareren en goodwill te tonen naar de omgeving. Maar vooral ook om met een sterk ruimtelijk plan te komen dat een gebied en haar verleden recht doet. De gedachte daarbij is dat een dijkversterkingsproject in veel gevallen behalve een primaire technische ingreep ook een integrale gebiedsontwikkeling behelst. Cultuurhistorie vormt daarbij een onderwerp waarmee de omgeving op een positieve manier kan worden betrokken.

De noodzaak tot een tijdige, gedegen cultuurhistorische analyse sluit aan op een volwaardige risicobeheersing van het project. Daarbij worden verrassingen voorkomen en kan naar buiten een gemotiveerd plan worden gepresenteerd.

De cultuurhistorische kenmerken van een gebied maken vaak een essentieel onderdeel uit van de landschappelijke beeldkwaliteit. Bij ruimtelijke opgaven zoals dijkversterkingen is het de uitdaging die kwaliteit als uitgangspunt te nemen voor ontwerp. Behalve een zorgvuldige omgang met cultuurhistorische resten en structuren is het minstens zo belangrijk de historische betekenis ervan goed te duiden. Een goed verhaal vormt de basis voor een sterk ontwerp. Het adagium 'behoud door ontwikkeling' in het beleid voor cultuurhistorie biedt ruimte om tot andere oplossingen te komen. Het is niet altijd nodig of wenselijk om ervoor te kiezen om cultuurhistorische waarden volledig in dezelfde vorm te behouden. Met andere oplossingen kunnen kosten en/of tijd in een project bespaard worden, mits de keuzes goed gemotiveerd en gedragen zijn.

### 3.2 Onderzoekstappen en besluitmomenten algemeen

Het cultuurhistorische onderzoekstraject (lees 'overige cultuurhistorie') sluit redelijk aan op het archeologisch onderzoekstraject (zie § 2.1). Een duidelijk verschil is er in de omvang van het werk en plaats in het projectproces. Waar het archeologisch onderzoek veel tijd vraagt in het veld, blijft een cultuurhistorische analyse veelal beperkt tot een bureaustudie met beperkt veldonderzoek. Daarbij ligt het accent van een cultuurhistorische analyse in het voortraject van een project (verkenningfase, begin planuitwerkingsfase), terwijl het archeologisch veldonderzoek pas grootschalig kan plaatsvinden als duidelijk is waar vergraven/verstoord gaat worden, na vaststelling van het voorkeursalternatief. Met name ten aanzien van gebouwd erfgoed is het van belang tijdig, en nog voor het definitieve tracé-/ontwerpbesluit een goed beeld te hebben van aanwezige waardevolle objecten. Een tijdige planinpassing kan duur en omvangrijk behoud van cultuurhistorische waarden (denk aan het verplaatsen van een molen) voorkomen.



**Figuur 3.1.** Cultuurhistorisch onderzoeks- en besluitvormingstraject.

Gelijk aan de archeologie zou je voor de overige cultuurhistorische aspecten kunnen spreken van een trechterende onderzoeksopzet, waarbij gaandeweg een steeds gedetailleerder beeld wordt verkregen van de cultuurhistorische kenmerken en achterliggende verhalen. Anders dan voor

archeologie wordt het detail van het onderzoek minder bepaald door kwaliteitseisen en vastgesteld beleid, maar wel door de vanuit de projectomgeving gewenste bijdrage van cultuurhistorische kenmerken aan het eindontwerp. Dit biedt een kans om omgevingspartijen positief te laten participeren in een project. Voor wettelijk beschermde waarden gelden doorgaans wel strenge eisen.

### 3.3 Verkenningsfase

In de verkenning staan het nader vaststellen van het veiligheidsprobleem en de keuze voor het voorkeursalternatief centraal. Vanuit historisch geografische en/of bouwhistorische overwegingen is het in deze fase van belang inzichtelijk te krijgen of er zwaarwegende argumenten zijn die van invloed kunnen zijn op de vaststelling van het voorkeursalternatief. Een monumentaal gebouw of een beschermd dorpsgezicht kan een dergelijk zwaarwegend argument zijn. Zonder nu meteen te spreken van een uitputtende bureaustudie kan een quickscan met raadpleging van makkelijk beschikbare archieven een goed beeld geven van de cultuurhistorische situatie. Denk daarbij bijvoorbeeld aan het register met gebouwde Rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten, objecten en gebieden uit het Monumenten Inventarisatie Project (MIP), een overzicht met historische boerderijen, en eventueel beschikbare cultuurhistorische waardenkaart (gemeentelijk, provinciaal). Een tijdige beeld van dergelijke objecten en structuren maakt inzichtelijk of, en zo ja waar mogelijke 'no-go' gebieden liggen, en wat dit betekent voor het voorkeursalternatief.

Een dergelijke analyse levert tevens een eerste beeld op van de cultuurhistorische karakteristieken van een gebied. Kennis die gebruikt kan worden bij een nadere invulling van het planontwerp. De resultaten van een quickscan kunnen er toe leiden dat meteen wordt doorgepakt naar een volwaardige cultuurhistorische analyse en waardering. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn als blijkt dat het project in een cultuurhistorische rijke en/of beladen omgeving is gepland. Hoe eerder een goed beeld verkregen is van de cultuurhistorische identiteiten van een plangebied hoe beter deze kunnen worden benut voor een goed gemotiveerd planontwerp.

#### **Gewenste producten/acties t.b.v. risicobeheersing en kansenbenutting**

- **Analyse van het vigerende beleid** met betrekking tot erfgoed en ruimtelijke ordening en het beschikbare instrumentarium.
- **Analyse van de noodzaak tot cultuurhistorisch onderzoek** vanuit eisen gesteld vanuit het beleid en wensen vanuit de omgeving. Vaststellen van de gewenste intensiteit van onderzoek.
- **Analyse van de kansen van cultuurhistorisch onderzoek** denkend aan bijdrage aan gebiedseigen ontwerpvisie / creëren van draagvlak voor ontwerp.
- **Cultuurhistorisch onderzoek:** vaststellen en waarderen van aanwezige en te verwachten cultuurhistorische resten. De onderzoeksresultaten dienen als basis voor genuanceerde afweging ten aanzien van het VKA.
- Indien van toepassing: **bijdrage aan de m.e.r.**
- **Cultuurhistorie opnemen in risicoregister.** Identificeren van mogelijke planrisico's en mogelijke beheersmaatregelen;
- **Cultuurhistorie opnemen in kostenraming.** Raming van kosten voor inventarisatie/analyse en mogelijk noodzakelijke beschermingsmaatregelen;
- **Cultuurhistorisch onderzoekstraject opnemen in planning**

### **Overige aandachtspunten t.b.v. een efficiënt onderzoeks- en besluitvormingsproces:**

- Cultuurhistorisch onderzoek beoogt een ruimtelijk doel en maakt deel uit van de ontwerpfase. Derhalve is een vroegtijdige cultuurhistorische analyse wenselijk.
- De resultaten van een cultuurhistorische analyse bieden ingrediënten / uitgangspunten voor een gebiedseigen verantwoorde ontwikkeling. De doorvertaling van analyse naar een ontwerpvisie vereist een interdisciplinaire aanpak waarbij in gezamenlijkheid de kansen vanuit de cultuurhistorische gelaagdheid ten aanzien van het planontwerp worden verkend.
- Zoek in de ontwerpfase naar verbindingen tussen de bescherming en verbeelding van cultuurhistorische relict en versterking van andere gebiedsfuncties. Denk bijvoorbeeld aan de versterking van natte cultuurhistorische structuren met tegelijk het benutten van ecologische doelstellingen en waterbergingsopgaven, het benutten van bouwhistorisch erfgoed voor recreatieve doeleinden en het functioneel (her)introdueren van historische hoogwaterbeschermingsmaatregelen (bijv. aanleg muralmuurtjes, aanleg/versterking historische beplanting tegen golfwerking, inzet historische molens en gemalen t.b.v. waterbeheersing).
- Kom op basis van een historische analyse naar buiten met een sterk verhaal en maak dit beeldend. Beschouw cultuurhistorie niet alleen als een fysiek verschijnsel maar ook als een immaterieel erfgoed. Een verhaal dat identiteit geeft aan de dijk, en dat als basis kan dienen voor de noodzakelijke gebiedsontwikkeling. Een verhaal dat daarmee bijdraagt aan draagvlakverbreding en benutting van kansen tot realisatie van een gebiedseigen dijkontwerp.
- Een cultuurhistorische analyse kan informatie opleveren die van betekenis kan zijn in het kader van een zorgvuldige omgang met (te verwachten) archeologische waarden. Uitwisseling van onderzoeksresultaten, of nog beter, het samen optrekken van het archeologisch en cultuurhistorisch onderzoek bevordert de kwaliteit van de verschillende onderzoekdisciplines.

### **3.4 Planuitwerkingsfase**

Na vaststelling van het voorkeursalternatief wordt het plan verder uitgewerkt. Indien cultuurhistorie mede onderlegger is van (delen van) het ontwerp, zal in deze fase op dit punt een detailleringsslag dienen plaats te vinden. Er moet duidelijk worden wat het precieze eindbeeld is van bepaalde cultuurhistorische relict en structuren bij oplevering van het project, welke functie deze gaan krijgen en hoe en door wie deze gaan worden beheerd. Dat kan betekenen dat ontwerper(s) en/of cultuurhistorici nader onderzoek moeten doen (bijvoorbeeld een bouwhistorische verkenning) om tot een voldoende gedetailleerd beeld te komen. Belangrijk is dat cultuurhistorie in deze fase een volwaardige rol heeft in het geheel van afwegingen die moeten leiden tot een eindontwerp.

#### **Beheersmaatregelen risicobeheersing en kansenbenutting cultuurhistorie:**

Waar in de verkenningfase het accent ligt op een verkenning van de noodzaak tot cultuurhistorisch onderzoek vanuit wet- en regelgeving en risicobeheersing, gaat het in de planuitwerkingsfase meer om het nader uitwerken van de kansen die cultuurhistorie biedt om tot een sterk, gebiedseigen ontwerp te komen. Daarmee zijn de in verkenningfase (§ 3.3) genoemde beheersmaatregelen hier niet meer van toepassing mits deze in de verkenningfase inderdaad zijn gehanteerd en hebben gefunctioneerd.

### **Gewenste producten/acties t.b.v. risicobeheersing en kansenbenutting**

- **Nadere uitwerking voorkeursalternatief** op basis van cultuurhistorische analyse en detailleringen hierin.
- **Afstemming van ontwerpdetaileringen m.b.t. cultuurhistorie met omgeving.**
- **Vastleggen van beheer- en onderhoudsafspraken cultuurhistorische resten.**
- **Vastleggen van ontwerp- en vormeisen in vraagspecificaties**
- **Risicoregister actualiseren op het aspect cultuurhistorie.** Identificeren van mogelijke planrisico's en mogelijke beheersmaatregelen.
- **Kostenraming actualiseren op het aspect cultuurhistorie.** Raming van kosten voor inventarisatie/analyse en mogelijk noodzakelijke beschermingsmaatregelen;
- **Planning actualiseren op het aspect cultuurhistorie.**

## **3.5 Realisatiefase**

In de realisatiefase is het zaak scherp te blijven op de gestelde kwaliteitseisen aan het eindbeeld. Dit geldt niet alleen voor cultuurhistorische aspecten, maar voor de gehele ruimtelijke (beeld)kwaliteit. Daarnaast dient te worden voorkomen dat beschermde cultuurhistorische resten tijdens het werk worden verstoord, en dat eventueel dan nog noodzakelijk onderzoek ten behoeve van behoud *ex situ* wordt uitgevoerd.

### **Gewenste producten/acties t.b.v. risicobeheersing en kansenbenutting**

- **Toezicht op naleving van gestelde kwaliteitseisen** aan ruimtelijke kwaliteit o.a. vanuit cultuurhistorie.
- **Behoud *ex situ*: verplaatsing van bouwhistorische objecten/bouwhistorisch onderzoek tijdens slooffase.** In bijzondere gevallen kan een projectbesluit betekenen dat waardevolle cultuurhistorische objecten worden verplaatst. Denk aan de verplaatsing van een molen of ander bijzonder bouwwerk. Dit kan een kostbaar, tijdrovend en technisch complex proces zijn, dat tijdig ingepast moet worden in de planning en logistiek van het realisatieplan. Daarnaast kan aanvullend historisch onderzoek nodig zijn tijdens te slopen waardevolle objecten. Ook dat vraagt om tijdige beheersmaatregelen.
- **Behoud *in situ*, planinpassing: het nemen van beschermende maatregelen.** De binnen een plangebied vastgestelde cultuurhistorische waarden die niet worden bedreigd door geplande ingrepen, dienen tijdens de uitvoering van het werk niet per ongeluk worden verstoord. Dit kan worden ondervangen door het verplicht stellen van beschermende maatregelen in de vergunningverlening. Dat kan betekenen dat speciale werktechnieken dienen te worden toegepast, met verstrekende gevolgen voor kosten en planning. Het is aan het Bevoegd Gezag dergelijke voorwaarden vast te leggen.

# Bijlage 1 Beleid, wet- en regelgeving

## 1.1 Archeologie

Het op basis van de Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz) noodzakelijke archeologiebeleid is op verschillende niveaus vastgelegd. Hieronder worden de belangrijkste sturende beleidsinstrumenten van verschillende overheden uiteengezet. Meer hierover is onder andere te lezen in de Handreiking Archeologie, Cultuurhistorie & Aardkundige waarden voor Waterbeheerders; <http://handreikingarcheologie.sikb.nl/>

### Gemeente

Een aanzienlijk deel van de zorg voor het archeologisch bodemarchief is bij gemeenten komen te liggen. Via de omgevingsvergunning wordt een zorgvuldige omgang met het bodemarchief gewaarborgd. De noodzakelijkheid tot archeologisch onderzoek is daarbij met name vastgelegd in het bestemmingsplan onder andere middels regels en dubbelbestemmingen. De dubbelbestemming op de plankaart zorgt ervoor dat er nog een aantal aanvullende voorwaarden ten aanzien van archeologie geldt. Zo moet er bijvoorbeeld in bepaalde gevallen archeologisch onderzoek worden gevraagd voordat een omgevingsvergunning wordt verstrekt. Ook via een gemeentelijke erfgoedverordening kan de omgang met het archeologisch erfgoed worden vastgelegd. Een verordening kan bijvoorbeeld van betekenis zijn in situaties waarin de omgang met archeologische resten nog niet via het bestemmingsplan is geregeld. Gemeentes kunnen ook archeologische monumenten aanwijzen.

De noodzaak tot archeologisch onderzoek dient in een vroeg stadium van planvorming te worden geïnventariseerd. Voor de meeste gemeenten is de verspreiding van archeologische resten en archeologische verwachtingen intussen geanalyseerd en vastgelegd op gemeentelijke archeologische waarden –en verwachtingenkaarten. Deze vormen de basis voor het te voeren archeologiebeleid binnen een gemeente. Niet alle gemeentelijk waardenkaarten zijn omgezet in beleid en doorvertaald in het bestemmingsplan. Vrijwel alle kaarten zijn intussen via de gemeentelijke websites te raadplegen.

### Provincie

De provincie is met name in beeld als vergunningverlener in het kader van de ontgrondingswet. In voorkomende gevallen is zowel sprake van een ontgrondingsvergunning als van een omgevingsvergunning en is zowel het provinciaal als het gemeentelijk archeologie beleid van toepassing. Dit kan soms leiden tot tegenstrijdige besluiten. Om dat te voorkomen verdient het aanbeveling om in een vroege fase van planvorming, in overleg tussen de verschillende partijen een eerste aanspreekpunt aan te wijzen (vaak de gemeente). De andere partij wordt daarbij geïnformeerd in de ontwikkelingen om uiteindelijk zonder verrassingen een vergunning te kunnen verlenen. Ook heeft de provincie een sturende rol bij beoordeling van een provinciale milieu-effect-rapportage (m.e.r.). Daarnaast kan een provincie archeologische monumenten aanwijzen.

## Rijk

Het Rijksbeleid is gericht op onderzoek en advies ten aanzien van archeologische resten van Rijksbelang, waaronder de beschermde archeologische monumenten. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (de RCE) beheert deze monumenten en is eerste aanspreekpunt indien binnen een project sprake is van een beschermd archeologisch monument. Daarbij is het goed op te merken dat maar een fractie van de monumenten op de 'AMK' (Archeologische Monumenten Kaart) een, van rijkswege, beschermd terrein betreft. Van de overige, niet beschermde monumenten wordt het te voeren beleid bepaald door de desbetreffende gemeente

De RCE is, als adviseur van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, tevens in beeld bij alle rijksprojecten, waarbij veelal ook de andere overheden vanuit vergunningverlening betrokken zijn. In die situaties is een goede afstemming van de rolverdeling van de verschillende overheden in een vroege fase van planvorming aan te bevelen. De samenwerking tussen de RCE en diverse andere partijen is middels convenanten vastgelegd (onder andere met RWS en DLG, maar niet met de waterschappen). Het rijk heeft indirect invloed op het archeologisch onderzoeksproces in het kader van de m.e.r. (toetsende rol).

De Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW) betreft een landelijke, door de RCE geïnitieerde kaart met weergave van zones met een verwachte hoge, middelmatige en lage dichtheid aan archeologische resten. De kaart wordt bewust indicatief genoemd; de kaart geeft een globaal beeld van te verwachten dichtheden aan archeologisch resten, maar voldoet niet voor besluitvorming op het niveau van een concreet ruimtelijk project. De veel gedetailleerdere gemeentelijke verwachtingskaarten dienen hierin te voorzien.

## 1.2 Overige cultuurhistorie (bouwhistorie, historische geografie, overig)

### Gemeente

#### Bestemmingsplan

Cultuurhistorie kan beschouwd worden als een beleidsveld in opkomst, waarbij gemeenten steeds meer de verantwoordelijkheid krijgen over de omgang met cultuurhistorische waarden. Vanaf 1 januari 2012 zijn gemeenten op basis van het Besluit ruimtelijke ordening (Bro), verplicht cultuurhistorische waarden mee te laten wegen bij het maken van een bestemmingsplan. Om aan deze verplichting te voldoen is cultuurhistorisch onderzoek noodzakelijk. Voor de aard en omvang van het benodigde cultuurhistorisch onderzoek zijn geen eenduidige richtlijnen te geven: ze worden bepaald door de schaal van het plangebied, de aanwezige of verwachte cultuurhistorische kwaliteiten en vooral de vraag hoe ingrijpend de beoogde ontwikkelingen zijn. De zorgplicht van gemeenten voor cultuurhistorie zal op den duur leiden tot duidelijke normstelling en regels ten aanzien van kwaliteit en inhoud van noodzakelijk cultuurhistorisch onderzoek en omgang met vastgestelde waarden. Dit kan worden vastgelegd in een bestemmingsplan waarbij bijvoorbeeld een dijktracé een dubbelbestemming cultuurhistorie krijgt op grond van de vastgestelde hoge cultuurhistorische waarde. Hou bij grensoverschrijdende projecten er rekening mee dat aangrenzende gemeenten sterk uiteenlopend cultuurhistorisch beleid kunnen voeren.



## **Erfgoednota**

In een erfgoednota legt een overheid vast op welke wijze ze vorm geeft aan haar zorg voor de cultuurhistorie. Hoewel een erfgoednota geen verplichting is, stelt het de overheid in staat bij meer praktische en concrete zaken consistent en transparant te handelen in de zorg voor het erfgoed.

## **Structuurvisie**

In een structuurvisie legt een overheid haar beleid vast voor de ruimtelijke ontwikkeling van een gebied. In de visie wordt aangegeven wat de gewenste ontwikkeling betekent voor het erfgoed. Een gemeente is verplicht om alle partijen bij de vormgeving van een structuurvisie te betrekken.

## **Provincie**

### **Structuurvisies, erfgoednota's, monumentenverordeningen**

Er bestaan grote verschillen tussen de provincies in de omgang met cultuurhistorie. De omgang met cultuurhistorie kan zijn vastgelegd in een omgevingsplan, een structuurvisie, een omgevingsvisie of een provinciaal waterplan. Daarnaast zijn er in sommige gevallen erfgoednota's opgesteld. Vaak wordt de omgang met het cultuurhistorisch erfgoed in algemene bewoordingen als aandachtspunt geduid. Er zijn voorbeelden waarbij bijvoorbeeld de omgang met historische dijktracées is vastgelegd in een omgevingsverordening. Sommige dijken zijn zelfs als monument beschermd onder de provinciale monumentenverordening (o.a. Noord-Holland).

## **Rijk**

### **Rijksmonumenten (gebouwde monumenten)**

De Rijksoverheid wijst monumenten toe op basis van hun bijzondere cultuurhistorische betekenis en schoonheid. Het Rijk beschermt deze monumenten met als doel de monumentale waarde ervan te behouden. Rijksmonumenten vallen onder de Monumentenwet.

### **Milieu effectrapportage (m.e.r.)**

Onderzoek naar cultureel erfgoed maakt deel uit van een milieueffectrapportage: een overzicht van de gevolgen voor de omgeving van voorgenomen beleid, een voorgenomen plan of een concreet plan. Wat onderzocht wordt verschilt sterk van geval tot geval: het is afhankelijk van de aard en de omvang van de ingreep en het plangebied. Bij rijksprojecten is de RCE het bevoegd gezag. Bij provinciale m.e.r.-plichtige projecten heeft de RCE een adviserende rol.

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed legt steeds meer nadruk op een volwaardige behandeling van het cultuurhistorische landschap bij ruimtelijke ontwikkelingen. Onlangs heeft dit onder andere geresulteerd in een fraaie handreiking: 'Een toekomst voor dijken'. Deze werd opgesteld met het doel de cultuurhistorie op de kaart te zetten als een kostbare bouwsteen voor het ontwerp van dijkverbeteringen. De handreiking vormt een informatieve aanvulling op onderhavige bijlage en is digitaal op te vragen via [info@cultureelerfgoed.nl](mailto:info@cultureelerfgoed.nl) (zie ook de website: [www.cultureelerfgoed.nl](http://www.cultureelerfgoed.nl), publicaties).

## Bijlage 2 Aandachtspunten ten behoeve van een gerichte uitvraag (archeologie)

Na definiëring van het plan en de vaststelling dat archeologisch onderzoek dient plaats te vinden dient een archeologisch onderzoek te worden opgestart. Een heldere uitvraag door de initiatiefnemer voorkomt spraakverwarring, overbodig onderzoek, en frustratie van het planproces. Onderdelen van een heldere, risico-sturende uitvraag zijn:

- **duidelijke omschrijving van de geplande ingrepen.** Met name omvang en diepte van geplande ingrepen zijn voor archeologen van betekenis bij het opstellen van een gericht onderzoeksvoorstel. Daarnaast kunnen ook ophoging (zetting) en veranderingen in het grondwaterpeil van betekenis zijn voor de kwaliteit van (mogelijk) aanwezige archeologische resten. Duidelijke dwarsdoorsneden en kaarten met weergave van ingrepen kunnen helpen de vraag inzichtelijk te maken. In de verkenningsfase zal het lastig zijn gedetailleerde ontwerputgangspunten mee te geven. Toch kan bij een project dan al informatie beschikbaar zijn die van betekenis kan zijn voor een inschatting van de noodzakelijke onderzoeksinspanning. Gaandeweg de planuitwerking worden de contouren van de ingrepen scherper. Wees er op bedacht dat deze kennis wordt uitgewisseld met het archeologisch onderzoeksproces.
- **duidelijke omschrijving van de noodzaak tot nader onderzoek.** Bij voorkeur heeft het Bevoegd Gezag het plan beoordeeld en aangegeven aan welke voorwaarden een archeologisch onderzoek moet voldoen (bijvoorbeeld onderzoeksstrategie, boordichtheden). Deze zijn in dat geval opgenomen in de uitvraag. Zo niet, dan wordt duidelijk aangegeven dat het onderzoek zich dient te richten op de, voor het archeologisch erfgoed, mogelijk verstorende activiteiten.
- **eisen stellen aan de kwaliteit van het onderzoek.** Het onderzoek dient te worden uitgevoerd conform de kwaliteitsrichtlijnen zoals opgenomen in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA, vigerende versie). Het onderzoek dient te worden uitgevoerd op basis van de meest actuele gegevens en inzichten. Het product dient te voldoen aan de actuele, door het Bevoegd Gezag gestelde eisen.
- **duidelijke productomschrijving (wat willen we hebben).** Met het product dient op een zo efficiënt mogelijke manier een relevante stap te worden gemaakt in het reguliere archeologisch onderzoeksproces. Een rapportage dient onder andere voorzien te zijn van een werkwijze, een inhoudelijke analyse van verzamelde gegevens en een gemotiveerd advies in het kader van de archeologische monumentenzorg. Onderdeel van het onderzoek en het advies is een analyse van het plan op mogelijke inpassingen van vastgestelde archeologische waarden in het planontwerp.
- **voorwaarden stellen aan kostenpresentatie.** In de offerte dienen kosten helder en zoveel mogelijk gespecificeerd te worden weergegeven. Verrekenbare posten dienen helder gepresenteerd en gemotiveerd te worden.
- **voorwaarden stellen aan planning.** In de offerte dient de doorlooptijd van het onderzoek en de oplevering van product(en) helder te worden weergegeven. Bij inschatting van doorlooptijd dient rekening te worden gehouden met betreedbaarheid van gronden. Indien gegevens hieromtrent bij de opdrachtgever beschikbaar zijn dan dienen deze in de offerte-uitvraag te worden opgenomen.

- **overige leveringsvoorwaarden.** Bijvoorbeeld voorwaarden stellen ten aanzien van de digitale aanlevering van producten voor zover dit niet in strijd is met de voorwaarden zoals gesteld in de KNA, oplage van producten, cv's van projectteamleden, benoemen van referentieprojecten.
- **Eventueel: gunningscriterium stellen.** Bijvoorbeeld stellen dat de offerte volgens de Economisch Meest Voordelige Inschrijving (EMVI) wordt beoordeeld.
- **Programma van Eisen voor gravend onderzoek.** Indien sprake is van een gravend archeologisch onderzoek (opgraven, proefsleuven, archeologische begeleiding) dient een Programma van Eisen te voorzien in de werkwijze en gestelde eisen aan het onderzoek. Dit PvE wordt opgesteld door een ter zake deskundig archeoloog en getoetst door het Bevoegd Gezag. Een helder PvE vormt een goede basis voor de aanbesteding van archeologische werkzaamheden. Een PvE is niet noodzakelijk voor het archeologisch vooronderzoek (bureaustudie, niet gravend inventariserend veldonderzoek). Daarvoor is wel een Plan van Aanpak (PvA) vereist. Deze kan onderdeel uitmaken van een offerte en hoeft niet door een Bevoegd Gezag te worden geaccordeerd.

#### **Laat de markt meedenken over een slimme aanpak**

In veel gevallen is het verstandig de vraag zeer scherp te formuleren en precies af te bakenen wat er moet komen. Op die manier krijg je vergelijkbare offertes. Soms is het juist verstandig om potentiële opdrachtnemers mee te laten denken over de beste oplossing. Vraag in ieder geval meerdere partijen om offertes. Behalve de prijs kunnen ook andere factoren medebepalend zijn voor de keuze van een adviesbureau (doorlooptijd, slimme oplossingen voor veldtechnische en logistieke problemen, persoonlijke competenties, etc.). De mogelijkheden om hier als waterschapper in te sturen worden uiteraard in hoge mate bepaald door de contractvorm.

#### **Beoordeling van offertes**

Bij het beoordelen van offertes dient kritisch gekeken te worden naar bijzondere archeologische voorwaarden waaronder adviseurs en uitvoeringsbedrijven hun diensten en producten leveren. Controleer ook in hoeverre deze strijdig zijn met de uitvraag en de leveringsvoorwaarden bij de aanbesteding van het werk. Wanneer is er sprake van onvoorziene omstandigheden waardoor werkzaamheden vertraging oplopen? Laat eventueel een archeologisch deskundige meekijken bij het beoordelen van offertes.